

کاربرد روش‌های کیفی در مطالعه انحرافات اجتماعی

حبیب احمدی

لیلا نیکپور قنواتی

چکیده

ماهیت پیچیده انحراف، بزهکاری و جرم، موجب گردیده است تا جرم‌شناسی و جامعه‌شناسی انحرافات در مطالعه انحرافات اجتماعی نه تنها از دیدگاه‌های نظری متفاوت، بلکه از روش‌های مختلف که در رویکردهای روش‌شناختی کمی و کیفی وجود دارد، استفاده نمایند. این گوناگونی روش‌ها، فرصت‌های فراوانی برای ارزیابی و ایجاد پیوند میان روش‌ها، داده‌ها و نظریه‌های تحقیق را فراهم آورده است تا از این طریق اعتبار یافته‌های تحقیقات در زمینه انحرافات اجتماعی را افزایش دهند. از دیدگاه «روش‌شناسی کیفی»^۱ بزهکاری و جرم می‌بایست به عنوان کنش‌های کنشگران اجتماعی مورد ارزیابی قرار گیرند. بنابراین، روش‌های کیفی در مطالعه انحرافات اجتماعی به دنبال دستیابی به «نظام معانی»^۲ کنشگران و تفسیر آنها از کنش‌هایشان خواهند بود «مشاهده مشارکتی»^۳ «مصاحبه عمیق»^۴ «گروه مرکز»^۵ و «قوم‌نگاری»^۶ از روش‌های کیفی رایج در پژوهش‌های مربوط به انحرافات اجتماعی هستند.

کلید واژه‌ها: روش کیفی، انحرافات اجتماعی، مشاهده مشارکتی، مصاحبه عمیق، قوم‌نگاری.

مقدمه

تحقیق کیفی عبارت است از مجموعه فعالیت‌هایی مانند مشاهده مشارکتی، مصاحبه عمیق، گروه مرکز و قوم‌نگاری، که هر کدام به نحوی محقق را در کسب اطلاعات دست‌اول درباره موضوع تحقیق یاری می‌دهند.

1. qualitative methodology
2. meaning systems
3. participant observation
4. in - dept interview
5. focus Group
6. ethnography

سؤال اساسی برای موضوع این است که چگونه می‌توان با به‌کارگیری روش‌های کیفی، دنیای اجتماعی منحرفین به‌عنوان کنشگران اجتماعی را از درون درک و فهم نمود؟ در تحقیقات کیفی، روش کیفی مناسب و تکنیک‌های جمع‌آوری داده‌ها برای هر تحقیق اجتماعی با توجه به هدف و سؤال اساسی تحقیق انتخاب می‌شود. مارشال و روزمن^۱ (۱۹۹۵) ارتباط میان هدف مطالعه و سؤال اساسی تحقیق با روش تحقیق و تکنیک‌های جمع‌آوری داده‌ها را خاطر نشان کرده‌اند. وقتی هدف، مطالعه اکتشاف و سؤال تحقیقاتی مربوط به موضوعات برجسته الگوها و طبقه‌بندی در ساختار ذهنی شرکت‌کنندگان (منحرفین) است، روش‌های کیفی جمع‌آوری اطلاعات، مشاهده مشارکتی و گروه‌مرکزی می‌باشد. در مواردی که هدف مطالعه توصیفی است و مثلاً محقق می‌خواهد وقایع، عقاید، گرایش‌ها و ساختارها یا فرایندهای یک پدیده را وصف نماید، از مصاحبه عمیق و قوم‌نگاری استفاده می‌گردد.

روش‌های کیفی در جرم‌شناسی و جامعه‌شناسی انحرافات به دنبال دستیابی به کنش بامعنای «مجرمین»^۲ و «بزهکاران»^۳ هستند که در این راستا تمرکز بر مبانی ارزشی، عقیدتی و رفتاری کنشگران و تلاش برای درک احساس، انگیزش و هیجانات آنها ضرورت دارد، این عناصر به‌عنوان اجزای «نظام معانی» کنشگران، پژوهشگران تحقیقات کیفی را یاری می‌دهند. در مطالعه جرم و بزهکاری، تحقیقات کیفی بر اساس «روش‌شناسی تفسیری»^۴ سعی بر شناخت جهان اجتماعی مجرمین و بزهکاران به‌عنوان کنشگران اجتماعی دارد که از درون درک می‌گردد. روش‌شناسی تفسیری در صدد تحلیلی نظام‌مند از کنش بامعنای مجرمین و بزهکاران از طریق مشاهده مستقیم جزئی رفتار آنها در شرایط طبیعی است، برای فهم و تفسیر این‌که چگونه آنها دنیای اجتماعی خودشان را خلق می‌کنند و به آن معنا می‌بخشند. بنابراین، در روش‌شناسی کیفی محقق وارد دنیای نمادین مجرمین و بزهکاران می‌شود و با فهم نظام معانی و تفسیرهای آنها از کنش‌هایی که انجام داده‌اند، پدیده جرم و بزه را فهم می‌نماید (احمدی، ۱۳۸۴).

روش‌های کیفی بر محوریت مفاهیم ارتباط، تفسیر، تفهم و زندگی روزمره انسان‌ها استوار هستند. در کسب معرفت درباره این مفاهیم از «جهش خلاق»^۵ استفاده می‌شود. جهش خلاق فرایندی است برای تولید

---

1. marshall and Rossman
 2. criminals
 3. delinquents
 4. interpretive methodology
 5. abduction

گزارش‌های علمی - اجتماعی از زندگی اجتماعی که به وسیله فراهم آوردن مفاهیم و معانی استفاده شده توسط کنشگران اجتماعی و فعالان در کنش اجتماعی تولید می‌شود (نیومن، ۱۹۹۴^۱). بنابراین، در پژوهش‌های مربوط به جرم و بزهکاری، پژوهشگر با استفاده از روش‌های کیفی نظیر مشاهده مشارکتی، مصاحبه عمیق، گروه‌مرکز و قوم‌نگاری، می‌کوشد تا به محیط پیرامون خود آگاهی یابد، دنیای خاص مجرمین و بزهکاران مورد مطالعه را درک نماید، ارزش‌های حاکم در فرهنگ مجرمین و بزهکاران مورد پژوهش را بشناسد و سرانجام به نظام معانی مجرمین و بزهکاران مورد مطالعه به عنوان کنشگران اجتماعی دست یابد. در این مقاله کاربرد روش‌های کیفی در مطالعه بزهکاری و جرم مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

مبانی نظری موضوع

جرم و بزهکاری به عنوان ابراز نوعی کنش است که به صورت فردی و جمعی در زمینه یا بستر اجتماعی معین، در رویکردهای نظری کمی و کیفی تحقیقات مورد مطالعه اندیشمندان قرار می‌گیرد. در تحلیل و ارزیابی این نوع کنش، دو عنصر انسان و محیط نقش اساسی دارند. بر مبنای اصالت‌دادن به انسان یا محیط و نوع رابطه بین آنها، تحلیل نظری جرم و بزهکاری و به تبع آن روش‌شناسی تحقیق متفاوت خواهد بود. چنانچه ارتکاب جرم و بزهکاری بر پایه رابطه علی از محیط به انسان، رابطه متقابل بین انسان و محیط و یا تحت رابطه دیالکتیک توضیح داده شود، تحقیق پیرامون این کنش از مسیرهای متفاوتی عبور خواهد کرد. این مسیرها در واقع تحت روش‌شناسی‌ها، در علوم انسانی تعیین و تعریف می‌گردند. علوم انسانی با توسل بر روش‌شناسی اثباتی، تفسیری و انتقادی، اقدام به شناخت واقعیت اجتماعی بر پایه تئوری می‌نماید. بنابراین، تئوری‌ها که هدایت‌گر نظری تحقیقات در مسیرهای منتج از روش‌شناسی‌ها می‌باشند، ریشه در یکی از این روش‌شناسی‌ها دارند.

دیدگاه‌های نظری اندیشمندان که به تحلیل رویدادهای اجتماعی از جمله جرم و بزهکاری می‌پردازند، بر اساس پیش‌فرض‌های موجود روش‌شناسی‌ها درباره انسان و واقعیت اجتماعی به رویکردهای کمی و یا کیفی تحقیق تقید دارند. اگرچه در دوران معاصر ادعاهای نظری مبنی بر به کارگیری این دو رویکرد در یک فرایند ترکیبی وجود دارد، ولی همچنان این ادعاها نیازمند تئوریزه‌نمودن مباحث خویش تحت یک روش‌شناسی معین هستند. رویکرد کمی تحقیق با اصالت به تجربه و مشاهده پدیده‌ها، سعی در شناخت روابط کمی آماری

بین آنها دارد. در حالی که در رویکرد کیفی، ضمن اصالت دادن به موارد کیفی و غیرعینی در تحلیل کنش‌های انسانی، سعی در شناخت سیستم معانی و چگونگی تفسیر انسان از محیط می‌باشد. رویکرد کیفی تحقیق که اساساً متأثر از روش‌شناسی تفسیری است، ضمن اصالت دادن به انسان، به ارزیابی فهم و تفسیر انسان از محیط می‌پردازد. در این روش‌شناسی، انسان بر اساس اراده و اختیار به محیط معنی می‌بخشد و براساس آن کنش را معنی می‌کند. در این راستا کنش با معنای انسان مورد مطالعه و بررسی این رویکرد قرار می‌گیرد. به عبارت دیگر، محقق به دنبال ارائه یک تحلیل نظام‌مند از کنش اجتماعی با معنی از طریق مشاهده مستقیم رفتار در شرایط طبیعی می‌باشد. بنابراین، در این رویکرد تمرکز محقق بر کنش اجتماعی معطوف به هدف است. در رویکرد کیفی، جرم و بزهدکاری به عنوان نوعی کنش اجتماعی معطوف به هدف مورد مطالعه قرار می‌گیرد. در این راستا لازم است که نظام معانی افراد درگیر با جرم و بزهدکاری از طریق روش کیفی تحقیق نظیر مشاهده مشارکتی، مصاحبه عمیق، گروه‌مرکز و قوم‌نگاری کشف شود تا بتوان عناصر فعال در پدیده جرم و بزهدکاری را شناسایی نمود. کنش اجتماعی با معنی بر اساس خصیصه‌های نظام معانی ابراز می‌گردد که چنانچه این خصیصه‌ها مشخص گردند، می‌توان نوع کنش و چگونگی انتشار آن را تعیین نمود. در واقع در ابراز کنش، فهم و تفسیر انسان از واقعیت اجتماعی نهفته است که در این راستا واقعیت اجتماعی نیز مورد ارزیابی ذهنی کنش‌گران قرار می‌گیرد.

مشاهده مشارکتی

در روش مشاهده مشارکتی، پژوهشگر به گروه بزهدکاران و مجرمین می‌پیوندد و مدت زمانی در دنیای اجتماعی آنها قرار می‌گیرد و با ثبت و ضبط نمودن تعامل مستمر آنها و ارتباط مستقیم با دنیای واقعیشان، رفتار آنها را به عنوان یک پدیده پویا مورد مطالعه قرار می‌دهد. مشارکت در دنیای نمادین بزهدکاران و مجرمین و ثبت کنش‌های آنها که به طور طبیعی رخ می‌دهد،^۱ به اعتبار این روش افزوده است. جذب و ادغام پژوهشگر در «دار و دسته‌های منحرف»^۲ و شناخت محیط پژوهش بسیار وقت‌گیر و پرهزینه است. طبقه‌بندی انبوهی از اطلاعات غیر آماری جمع‌آوری شده و تصمیم‌گیری «ازاد از ارزش»^۲ برای پالایش اطلاعات و اطمینان از عدم

1. deviant gangs
2. value free

مداخله و «قضاوت ارزشی»^۱ پژوهشگر در گزینش اطلاعات، از کاستی های این روش کیفی در مطالعه و سنجش انحرافات اجتماعی است. با این حال، این روش کیفی تحقیق می تواند در مطالعه گروه های کوچکی از منحرفین و «دار و دسته های بزهکار و مجرم»^۲ و حوزه های جغرافیایی محدود نظیر یک «مرکز بازپروری»^۳ مفید باشد. باید توجه داشت که روش مشاهده مشارکتی از روش های «ژرفانگر»^۴ است و یافته های تحقیقاتی که با این روش در مورد مجرمین و بزهکاران به دست می آید قابل تعمیم به جامعه بزرگتر نیست.

مشاهده مشارکتی ممکن است به روش های دیگری نظیر «مشاهده پنهان غیرمشارکتی»^۵ و «مشاهده طبیعت گرایانه»^۶ انجام شود. در این روش ها محقق در محیط اجتماعی و طبیعی که در آن جرم و بزهکاری رخ می دهد یا در زندان ها و مراکز بازپروری که مجرمین و بزهکاران در تعامل هستند اقامت می نماید. در این شیوه ها اگر چه محقق به گروه مجرمین و بزهکاران نمی پیوندد، ولی هدف از به کارگیری این روش ها مشاهده فرایند علی رخدادها از نزدیک است. گلاسر و استروس^۷ (۱۹۶۷) بر این باورند که در این روش ها روابط بین متغیرها اغلب در همان زمانی که پدیده ها رخ می دهند، کشف می شود. هنگامی که یک فرضیه از طریق مشاهده مشارکتی تأیید می شود، مشاهده های طبیعت گرایانه و مشاهده های پنهان غیرمشارکتی می تواند از طریق انجام مقایسه های متوالی میان موقعیت هایی که برای تحقیق انتخاب شده اند، به کمک ابزارهای لازم صوتی و تصویری اطلاعاتی را جمع آوری نماید که اعتبار نتایج حاصل از مشاهدات مشارکتی را افزایش دهد. استفاده از این روش ها به همراه روش مشاهده مشارکتی بدان سبب انجام می شود محدودیت هایی که در جمع آوری اطلاعات به روش مشاهده مشارکتی شناسایی شده، جبران شود. به علاوه، استفاده از این روش ها، محقق را قادر می سازد تا به پالایش داده ها بپردازد و با اطمینان بیشتری به تحلیل پدیده ها و روابط بین متغیرها دست یازد.

-
1. value judgement
  2. delinquent and Criminal Gangs
  3. detention center
  4. intensive
  5. covered non-Participant observation
  6. naturalistic observation
  7. Glaser and Strauss

مصاحبه عمیق

هنگامی که هدف مطالعه اکتشاف و سؤال تحقیقاتی مربوط به موضوعات برجسته در مورد انحرافات اجتماعی، نظیر آشکار نمودن نظام معانی قاچاقچیان مواد مخدر است، روش مصاحبه عمیق با کنشگران سودمند می باشد. در مصاحبه عمیق، پژوهشگر مجرمین و بزهداران مورد مطالعه و یا افراد دیگری که با مسائل مربوط به جرم و بزهداری درگیر هستند (برای مثال کارکنان زندانها و قضات و نیروهای انتظامی) را به سمت پرسش یا مسأله کلی که می بایست کشف شود، هدایت می کند. در مواردی که هدف مطالعه توصیفی از رخدادهای مربوط به انحرافات اجتماعی و ساختارها یا فرایندهای یک رفتار انحرافی است نیز می توان از روش مصاحبه عمیق در جمع آوری اطلاعات استفاده نمود (مارشال و روزمن، ۱۹۹۵). در مصاحبه عمیق، مصاحبه گر که قبلاً در یک کارگاه آموزشی با اهداف مطالعه آشنا شده است، با تکیه بر چند موضوع کلی که محورهای اصلی مصاحبه است، سعی در آشکار نمودن معانی ذهنی مصاحبه شونده گان در پژوهش دارد. در موارد مربوط به جرم و بزهداری، مصاحبه عمیق ممکن است با مجرمین و بزهداران، نخبگان و برنامه ریزان درگیر در مبارزه با جرایم و بزهداری و پیشگیری از وقوع جرایم و بزه انجام شود و یا با مردم عادی که به نوعی قربانی و آسیب دیدگان انحرافات اجتماعی هستند، انجام گردد. در پژوهشی که، تمرکز بردستیابی به نظام معانی قاچاقچیان مواد مخدر، خانواده های قاچاقچیان، ضابطین دادگستری و دادگاه های انقلاب و کارکنان زندانها درباره تأثیر مجازات حبس های طولانی مدت و مجازات اعدام بر قاچاق مواد مخدر است، از مصاحبه عمیق استفاده می شود. انتخاب این افراد به عنوان مصاحبه شونده گان به دلیل درگیری آنها با موضوع مورد مطالعه است. قبل از انجام مصاحبه، مصاحبه کننده خودش را برای تعیین سوگیری های شخصی می آزماید و تمام عناصری را که به تعصبات و تمایلات شخصی مربوط می شوند، را کنار می گذارد. هدف این خودآزمایی، حذف کردن یا شفاف نمودن پیش تصورات خویش است. با این حال، در مصاحبه عمیق، مصاحبه گر در طول جریان مصاحبه فعال بوده و با طرح سؤالات مختلف پیرامون محورهای اصلی بحث، فرایند مصاحبه را در جهت اهداف مطالعه هدایت می نماید. برای انتخاب نمونه بر اساس روش های رایج تحقیقات کیفی، مصاحبه کنندگان با حضور در میدان تحقیق پس از انجام مطالعات مقدماتی و آشنایی با ساختار سازمانی و گروهی میدان تحقیق، اقدام به انتخاب نمونه می نمایند، روش انتخاب نمونه، معمولاً روش «نمونه گیری

سه‌می‌ای^۱ می‌باشد. در نمونه‌گیری سه‌می‌ای مصاحبه‌گر در انتخاب نمونه از آزادی عمل بیشتری برخوردار است. برای مثال، در مطالعه تأثیر مجازات بر قاچاق مواد مخدر، مصاحبه‌گر پس از آشنایی با ساختار سازمانی زندان‌ها و اردوگاه‌های نگهداری قاچاقچیان مواد مخدر و دادگستری و دادگاه‌های انقلاب و خانواده‌های قاچاقچیان مواد مخدر، نمونه‌های مورد نیاز خود را با روش نمونه‌گیری سه‌می‌ای انتخاب می‌نماید.

گروه مرکز

روش گروه‌مرکز، یک بحث گروهی نیمه‌ساختاری است که طی آن یک گروه بین ۶ تا ۱۰ نفر از افراد مشابهی که با یک موضوع مربوط به بزهکاری و جرم، نظیر اعتیاد به مواد مخدر، درگیر هستند و از پیش توسط پژوهشگر تعیین شده‌اند، به بحث و تبادل نظر گروهی می‌پردازند. موضوع‌های مورد بحث در حوزه انحرافات اجتماعی می‌تواند مواردی نظیر طلاق، اعتیاد، تأثیر رسانه‌ها بر تولید جرم و «بزهکاری جوانان»^۲ باشد. روش گروه‌مرکز در واقع شکل کامل‌تر، و گسترده‌تر و منظم‌تر مصاحبه عمیق است. گروه‌مرکز می‌تواند به مثابه یک روش تکمیلی و متممی در کنار دیگر روش‌ها مورد استفاده قرار گیرد. برای مثال، در مطالعه تأثیر رسانه‌های تصویری بر تولید جرم در بین جوانان می‌توان با روش گروه‌مرکز نظرات استفاده‌کنندگان از فیلم‌های جنایی را در یک بحث گروهی جمع‌آوری نمود و به همراه آن، با روش «تحلیل محتوا»^۳ محتوای فیلم‌های جنایی را تحلیل نمود. مراحل انجام یک تحقیق گروه‌مرکز در مطالعه انحرافات اجتماعی نظیر اعتیاد به مواد مخدر به شرح زیر است:

مرحله اول - انتخاب مشارکت‌کنندگان

در این مرحله افراد مشارکت‌کننده به عنوان گروه یا گروه‌های هدف به دقت انتخاب می‌شوند. این افراد باید با مسأله مورد مطالعه درگیر بوده و یا تجربیات لازم درباره موضوع مورد بحث را داشته باشند. برای مثال، در موضوع اعتیاد، مشارکت‌کنندگان می‌توانند معتادین و والدین آنها، افراد متخصص در پیشگیری، درمان و مبارزه با اعتیاد و یا هر دو طیف متخلف و متخصص باشند، که البته بهترین گروه مشارکت‌کننده، ترکیبی از هر

1 . quota sampling

2 . juvenile delinquency

3 .content analysis

دو گروه است. اندازه گروه می‌بایست بین ۶ تا ۱۰ باشد که تعداد ۶ تا ۸ نفر مطلوب تر و مفیدتر است؛ زیرا تعداد اعضای گروه نباید به حدی زیاد باشد که هیچ وجه اشتراک نظری که مورد نظر محقق است، نداشته باشند. وحدت نظری نسبی بین اعضای گروه مشارکت کننده شرط اولیه در روش گروه‌مرکز است. زمان مورد نیاز برای انجام یک گروه‌مرکز نباید از دو ساعت تجاوز کند، در صورت نیاز می‌توان چند گروه‌مرکز دو ساعته انجام داد. در انتخاب گروه‌مرکز، اعضای گروه مرکز می‌بایست به روش خردمندانه و هدفمند نمونه‌گیری شوند و از انواع نمونه‌گیری‌های تصادفی رایج در تحقیقات کمی پرهیز شود. برای مثال، در انتخاب اعضای گروه مشارکت کننده در گروه مرکز مطالعه اعتیاد می‌بایست به افراد متخصص یا متخلفین حرفه‌ای متوسل شد که بیشترین اطلاعات و تجربیات را در موضوع مورد مطالعه داشته باشند.

مرحله دوم - انتخاب محیط

گروه‌مرکزها باید در یک محیط آرام و راحت انجام شود. برای مثال، در مطالعه اعتیاد، معتادینی که به عنوان خودمعرف به طور داوطلبانه به مراکز بهزیستی مراجعه می‌کنند، به مکان امنی نظیر غذاخوری سازمان دعوت می‌شوند و گروه‌مرکزها در آنجا تشکیل می‌شود. مشارکت کنندگان باید طوری بنشینند که یکدیگر را به وضوح ببینند و از این طریق با هم احساس صمیمیت نموده و با تعامل با یکدیگر در بحث گروه شرکت نمایند. «هدایت گر»^۱ گروه می‌بایست با مشارکت کنندگان در محیط گروه‌مرکز حاضر و در صورت تفاوت زبانی با مشارکت کنندگان، به زبان آنها سخن گفته و در هنگام ورود و خروج افراد با احترام به استقبال و بدرقه آنها بپردازند و از آنها در محیط پذیرایی نماید.

مرحله سوم - یادداشت‌برداری، تحلیل و گزارش نویسی از مباحثات افراد

در این مرحله از تحقیق، هدایت گر می‌بایست به همه افراد اجازه صحبت بدهد و از صحبت بی‌مورد افراد جلوگیری نموده و به گونه‌ای رفتار نماید که همه افراد احساس کنند دارای اهمیت یکسانی برای هدایت گر هستند. بنابراین، فرد ماهری باید گروه را هدایت کند، داشتن علاقه و انگیزه، درک و اعتقاد جدی به انجام پژوهش، مهارت در جمع‌آوری داده‌های کیفی، آشنایی کامل با جامعه آماری (در مثال مطالعه اعتیاد، آشنایی

با مسأله اعتیاد و معتادین) و افراد مورد مطالعه و مهارت در برنامه ریزی و پشتیبانی از شرایطی است که هدایت گر باید داشته باشد. در این مرحله از تحقیق، نقش هدایت گر بسیار کلیدی است. در روش گروه مرکز، واژه محقق و پژوهشگر به مفهوم کمی گرایانه آن به کار نمی رود و به این فرد، هدایت گر یا راهگشای گروه گفته می شود که می تواند یکی از مشارکت کنندگان باشد که بحث را با محورهای از پیش تعیین شده جهت داده و از اختلال در آن جلوگیری کند. نقش های فرد هدایت گر در گروه مرکز به شرح زیر است:

۱. سازمان دهنده،^۱ مسؤل هدایت برنامه ریزی و تولید سؤالات گروه مرکز.
۲. استخدام کننده،^۲ مسؤل دعوت از مشارکت کنندگان.
۳. گرداننده،^۳ مسؤل هماهنگی و رهبری گروه.
۴. تحلیل گر،^۴ مسؤل تحلیل مباحث و ایده ها در ضمن بحث گروهی گروه مرکز.
۵. گزارش گر،^۵ مسؤل تقلیل داده ها و صورت بندی آنها برای مخاطبین گوناگون.

مرحله چهارم - تعیین روایی و اعتبار و ارزیابی گزارش در روش گروه مرکز

به منظور بالا بردن روایی ابزار مصاحبه گروهی در روش گروه مرکز، محورهای مصاحبه را با توجه به مبانی نظری تحقیق و اهداف طرح طراحی می کنند و به تأیید چند نفر از داورانی که در زمینه موضوع مورد مطالعه تخصص دارند، می رسانند. از آنجا که در روش گروه مرکز تکرارپذیری یک مسأله پیچیده است، اعتبار گزارش تحقیق و نتایج حاصل از مطالعه با تبعیت از سنت روش شناسی کیفی به این گونه آزمون می شود که مجری طرح می بایست گزارش نهایی را برای افراد مشارکت کننده در گروه مرکز ارسال داشته و توسط آنها مورد ارزیابی قرار دهد. در واقع باید این افراد تصدیق کنند که گزارش مذکور در برگیرنده اطلاعات و ایده هایی است که در گروه مرکز مورد تبادل نظر قرار گرفته اند. این نوع آزمون اعتبار را «اعتبار پاسخگو»^۶ می خوانند. ارزیابی گزارش، آخرین مرحله انجام یک تحقیق به روش گروه مرکز است.

1. organizer

2 . recruiter

3 . moderator

4 . analyst

5 . reporter

6 . respondent validity

قوم‌نگاری

مطالعه انحرافات اجتماعی با روش قوم‌نگاری، کنش‌های بزهکاران و مجرمین را در یک فضای طبیعی و غیر آزمایشی به گونه‌ای مورد بررسی قرار می‌دهد که سوژه‌های مورد مطالعه از موقعیت تحقیق مطلع نبوده و تحت تأثیر موقعیت و شرایط حاکم بر پژوهش نیستند. به عبارت دیگر، هر گاه پژوهشگر به بررسی کنش‌های انحرافی بزهکاران و مجرمین و مسائل و موضوعات آنها در یک محیط دست نخورده و دستکاری نشده اقدام کند، می‌توان ادعا نمود که یک مطالعه قوم‌نگارانه انجام داده است. اگر چه کاربرد روش قوم‌نگاری در ابتدا بیشتر معطوف به مطالعه اقوام ابتدایی در رشته انسان‌شناسی فرهنگی بوده، ولی در دهه‌های اخیر تحت تأثیر افول اکثر اقوام ابتدایی، این روش در حوزه‌های دیگر علوم اجتماعی نظیر جامعه‌شناسی انحرافات به کار گرفته شده و سازمان‌های اجتماعی نظیر سازمان زندان‌ها و اردوگاه‌های نگهداری بزهکاران و مجرمین با این روش مورد مطالعه قرار گرفته‌اند. برای مثال، «مکتب شیکاگو»^۱ در نیمه اول قرن بیستم توسط پارک و برگس^۲ (۱۹۲۷) با روش قوم‌نگاری به مطالعه مجرمین خیابانی، گروه‌های روسپی و خرده‌فرهنگ‌های منحرفین و بزهکاران در شهر شیکاگو پرداختند (لاسون و هیتون،^۳ ۱۹۹۹). مطالعه کنش‌های بزهکارانه و مجرمانه با روش قوم‌نگاری در رویکرد روش‌شناسی کیفی بررسی رفتارها و عملکردهای انسان به مثابه انعکاسی از معانی ذهنی وی می‌باشد.

واحد مطالعه در قوم‌نگاری می‌تواند یک گروه کوچک از بزهکاران و مجرمین، یک اردوگاه نگهداری مجرمین خاص (نظیر اردوگاه معتادین) و یا یک مرکز اصلاح و تربیت بزهکاران باشد. نمونه‌گیری قوم‌نگارانه یک نمونه‌گیری کیفی است و مبتنی بر یافتن مطلعین یا «دروازه‌بانان»^۴ است که حداکثر اطلاعات را در دست دارند یا از آنها با خبر هستند. بنابراین، در مطالعه کنش‌های بزهکارانه و مجرمانه علاوه بر بزهکاران و مجرمین، خانواده‌های آنها و زندان‌بانان و مددکاران اجتماعی نیز می‌توانند به عنوان نمونه مورد مطالعه با روش نمونه‌گیری کیفی مبتنی بر سنت نمونه‌گیری کیفی انتخاب شوند. در جمع‌آوری اطلاعات، قوم‌نگاران به تحلیل اسناد و مدارک پرداخته و بر این باورند که اسناد و مدارک نوشتاری، داده‌های کیفی و اجتماعی هستند که از اهمیت

1. Chicago School

2. Park and Burgess

3. Lawson and Heaton

4. gatekeepers

زیادی برخوردارند. علاوه بر مطالعه اسناد، در روش قوم‌نگاری پژوهشگر با مشاهده مشارکتی با بزهکاران و مجرمین و مطلعین در تعامل و ارتباط متقابل با آنها قرار گرفته و دنیای نمادین و ذهنی آنها را به تصویر می‌کشد.

بحث و نتیجه‌گیری

مطالعه انحرافات اجتماعی با روش های کیفی دارای چارچوب صوری مشخص و قالب‌مند مانند روش های کمی نظیر «روش پیمایش»^۱ نیست. کمی‌گرایان انعطاف‌پذیری روش های کیفی را به عنوان شکنندگی و عدم انسجام روش های کیفی مطرح می‌کنند. در حالی که، کیفی‌گرایان، این انعطاف‌پذیری را به معنای وجود خلاقیت و ابتکارات تحقیق کیفی در نظر می‌گیرند و بر این باورند که قالب‌بندی صوری و خشک روش های کمی، عملاً پژوهشگر را، هم به لحاظ نظری و هم به لحاظ روشی مقید و محدود می‌سازد و پژوهشگران کمی را وادار می‌کند تا به صورت کلیشه‌ای، مکانیکی و تکراری به تحقیق پردازند. به طور کلی روش های کیفی در مطالعه بزهکاری و جرم از اعتبار^۲ بالا و روایی^۳ پایین برخوردارند، به این معنا که روش های کیفی معرف‌ها و شاخص‌های مناسب برای مطالعه انحراف اجتماعی دارند، ولی تکرارپذیری ندارند. از این روی، هیندلانگ و همکارانش^۴ (۱۹۸۱) به منظور حصول به درجه اطمینان بیشتر، از بررسی معتبر و پایا در موضوعات بزهکاری و جرم را به کارگیری روش‌هایی دانسته‌اند که دارای نقاط ضعف متفاوتی هستند و در عین حال، نقاط قوت آنها نیز متفاوت است.

با وجود این که اکثر تحقیقات مربوط به بزهکاری و جرم با روش های مطرح در روش‌شناسی کمی انجام می‌گیرد، به نظر می‌رسد که طرح کاربرد روش های کیفی در پژوهش های انحرافات اجتماعی برای جبران نقایص و محدودیت‌های روش های کمی مفید است و با به کارگیری این روش های کیفی همراه با روش های کمی، نظیر پیمایش‌ها، می‌توان به اطلاعات و داده‌های معتبر و منسجمی رسید و روایی تحقیقات را افزایش داد. به کارگیری مجموعه‌ای از روش های کیفی در کنار روش های کمی اعتماد به این مطلب را که نتایج تحقیقات بیشتر بازتابی از واقعیت هستند، افزایش می‌دهد، با این حال، در تفسیر اهمیت و معنی دار بودن یافته‌ها و اطلاعات

1. survey Method

2. validity

3. reliability

4. Hindelang et al.

حاصل از روش های کیفی باید محتاط بود. برور وهانتر (۱۳۷۷) بر این باورند که استفاده از روش های کیفی نظیر مشاهده مشارکتی و مصاحبه های عمیق دقت و صحت تحقیقات پیمایشی را ارزیابی می نمایند.

فهرست منابع

احمدی، حبیب (۱۳۸۴): «جامعه شناسی انحرافات»، تهران، انتشارات سمت.
برور، جان و هانتر، آلبرت (۱۳۷۷): «تحقیق چندروشی در علوم اجتماعی» ترکیب اسلوب ها، ترجمه حبیب احمدی و اسفندیار غفاری نسب، شیراز، انتشارات زر.

- Glaser, B.G. and Strauss, A. (1967): *The Discovery of Grounded Theory*, Chicago, Aldine.
Hindelang, M.J.; Hirschi, T., and Weis, J. (1981): *Measuring Delinquency*, London: Sage Publications, inc.
Lawson, T. and Heaton T. (1999): *Crime and Deviance*, London, Macmillan Press Ltd.
Marshall, C. and Rossman, G.B. (1995): *Designing Qualitative Research*, London, Sage Publication.
Neuman, W. L. (1994): *Social Research Methods, Qualitative and Quantitative Approaches*, London, Allyn and Bacon.
Park, R.E. and Burgess, E. W. (1927): *The Urban Community*, Chicago, Ill, Chicago University Press.

مشخصات نویسندگان

حبیب احمدی دارای درجه دکتری جامعه شناسی و روان شناسی از دانشگاه ولون گنگ استرالیا و دانشیار جامعه شناسی دانشگاه شیراز است. علائق پژوهشی او در زمینه آسیب شناسی اجتماعی است.
لیلا نیکپور فنواتی کارشناس ارشد جامعه شناسی فارغ التحصیل دانشگاه شهید باهنر کرمان است.